

ДО ПИТАННЯ ФОЛЬКЛОРИЗМУ ТА ФОЛЬКЛОРИЗАЦІЇ ТВОРЧОСТІ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Ростислав КРАМАР

Творчість сучасної української трудової еміграції — явище, на яке вітчизняна фольклористика поки що не звернула належної уваги. Прозовий, ліричний доробок заробітчан, малі жанри ще не стали предметом ґрунтовного аналізу. Тим часом кільксоттисячна армія емігрантів, розпорошена євросоюзними, і не тільки, теренами, вже друге десятиліття є тією верствою українського народу, де процеси фольклоротворчості відбуваються надивовижу активно. Розвиваючи цю тезу, автор опиратиметься головню на власні спостереження й польові матеріали, зібрані у власному архіві. Серед видань, які в контексті теми заслуговують на особливу увагу, варто відзначити періодичне видання українців в Італії — часопис “До світла”¹, антологію творчості заробітчан “Світло на чужих стежках”² та антологію заробітчанського гумору “Гавдеамус! По-емігрантськи”³, що видані за сприяння УГКЦ у Римі. Про масштаби явища заробітчанської поетичної творчості промовляє той факт, що, укладаючи перший том римської антології, її упорядники ознайомилися з поезією майже півтисячі авторів, до книги потрапили тексти, відібрані з-посеред кількох тисяч, надісланих емігрантами до редакції українського часопису, що видається в італійській столиці⁴.

Драматична специфіка побуту заробітчан (відірваність від дому, самотність, ностальгія) зумовлює, як би парадоксально це не звучало, максимально сприятливі умови для фольклоризації творів літературного походження. Слухання, читання поезії, оповідання чи анекдоту про поневіряння, пригоди на чужині, — спосіб на психологічне розвантаження (стає легше, бо “не тільки у мене проблеми”), а навіть катарсис, без чого життя емігранта було б нестерпним.

Типово фольклоротворчі ситуації на чужині — зустрічі заробітчан у неділю в українській церкві (якщо така є); у місці, куди приїжджає регулярний транспорт з України; на “чорних” ринках праці; в дорозі на заробітки чи, навпаки, додому; зрештою, під час спільного відпочинку. Оповідання, яке хвилює, з героєм якого можна ототожнити себе (напр., повчально-

застерегаючі розповіді про жертв рекетирів), запам’ятовуються й повторюються вже за фольклорними канонами — з наступним відкиданням “неістотного”, додаванням нових подробиць. Деякі з таких сюжетів вкорінюються у репертуарі оповідачів різних “поколінь” приїжджих українських працівників. Для прикладу, у Варшаві в золотий фонд заробітчанського фольклору ввійшла бувальщина про те, як на Центральному залізничному вокзалі “українські” рекетири дали співвітчизникові довідку, що один раз його вже обібрали (аби не чіплялася інша “бригада”).

Проблеми, з якими стикається український заробітчанин, в основному типові і не вельми різняться у різних країнах його перебування. Стосунки з працедавцем, владою, “віртуальне” сімейне життя — теми для емігрантів універсальні, тож у творчості українських працівників і в Італії, і в Польщі, і в Ізраїлі можна виокремити ряд споріднених сюжетів і мотивів.

Один із найпопулярніших у заробітчанській ліриці — сумний Святвечір на чужині. В архіві автора цієї розвідки — “святвечірні” заробітчанські ліричні мініатюри написані як встановленими авторами, так і анонімними. Здебільшого це жіноча, точніше навіть материнська лірика; поштовхом до її написання стало глибоко драматичне усвідомлення соціального сирітства власних дітей. На Святвечір, коли увесь світ збирається в сімейному колі, українка-заробітчанка поливає кутю слізьми, як от, наприклад, у цьому анонімному, написаному в Італії, віршеві:

Святвечір, родина до столу сідає,
А рідної неньки удома немає.
Десь бідна, змордована світом блукає
І сльози нещастя гіркі проливає:
А що там родина вечеряти має?
Чи діти матусю іще пам’ятають?”
І неньки серденько від болю стискає:
“А хто ж моїм дітям колядки співає?”⁵

А хіба не співзвучні з цими рядками слова, написані в італійській П’яченці чернівчанкою Ніною Матейцевою?

Свята вечерея вже готова,
 І свічка на столі горить.
 Але не всі зібралися у домі,
 Багато наших ще на чужині.
 Хтось чекає маму, хтось сестру чи брата,
 А там на вечерю — батька сім'я жде,
 І над рідним краєм ось уже укотре
 Сумно і претужно коляда пливе.

Спорідненість такого типу елегій з колядками про “сумні свята”, які склалися у Західній Україні в 1940-х, очевидна⁶. Не викликає сумніву, що більшості працюючих на Апеннінах емігрантів ці популярні у Галичині, на Волині й Буковині колядки добре відомі. За даними соціологічного дослідження “Стан української еміграції в Італії”, проведеними у 2003 році, 87,8 відсотків працюючих у цій державі українців — вихідці із західних регіонів країни⁷. У переважній своїй більшості, це особи середнього віку, тобто ті, які відносно добре ознайомлені з уснопоетичною традицією.

Типовість ситуації, поетика, здебільшого наближена до народнопісенної, — передумови того, аби вірш “відірвався” від автора й часто вже анонімним помандрував сторінками рукописних збірників заробітчанської поезії. Власне, такі зшитки лірики, популярні нині серед трудових мігрантів, — спосіб поширення авторських індивідуальних текстів серед об'єднаних спільним досвідом життя на чужині. Нерідко тексти з таких збірок надсилаються разом із листами в Україну, а відтак потрапляють і на шпальти регіональної, особливо західноукраїнської преси (з цієї точки зору цікаві т. зв. жіночі сторінки, рубрики у буковинських, тернопільських обласних газетах). Ось як мотивується потреба публікації в місцевій пресі заробітчанського вірша у листі, надісланому у грудні 2000 року до редакції “Тернопільської газети”: “Моя подруга не з доброго життя поїхала до Італії. Так, як і всі, на позичені гроші шукати щастя в чужій землі. Вона написала мені листа і разом з ним передала цього вірша. Автор цього листа чи вірша невідомий, його передають з рук в руки. Цей “крик душі”, а його можна так назвати, не можна читати без сліз. Я думаю, що не одна родина, прочитавши цю сповідь, заплаче, згадавши свою дочку, матір, чи навіть бабусю. Від імені всіх заробітчан прошу надрукувати цього вірша. Лариса Б., с. Чистопати Зборівського р-ну”.

На основі власних польових спостережень, інтерв'ю із заробітчанами а також з наявних варіантів кількох текстів (передусім “Думи про Італію”) наважимося зробити висновок, що саме таким чином — переписуванням із картки в картку, із зошита в зошит, коли відбувається “поліпшування” першотвору, — фольклоризуються ті зразки заробітчанської творчості, які найкраще передають морально-психологічний стан емігранта, точно схоплюють головні риси його побуту.

Як важко нам усім у тім полоні,
 Та ж не з добра себе я ув'язнила.
 І не одній сказав синок по телефону:
 — Мене не любиш ти, бо залишила...
 За довгі місяці в чужій країні
 Ми зрозуміли слово ностальгія,
 Бо України тут зовсім не знають,
 Нас “русо” і “поляко” називають...
 (“Дума про Італію”)

Як уже зазначалося, фольклоризм заробітчанської лірики виникає з органічної для середовища заробітчан потреби висловлювати найбільш саме таким чином — поезією, що не так наслідують уснопоетичну народну творчість, як спонтанно із неї проростає. Годі розглядати вищенаведену “думу” як свідому стилізацію “під епос”. Скоріш за все, невстановлений автор назвав свій “невільницький плач” думою і, до певної міри, надав віршеві ще з шкільної лави знаної форми, бо саме у цьому поетичному втіленні його думки, відчуття звучать найбільш природно.

Видається, що саме під таким кутом зору треба оцінювати художню вартість заробітчанської лірики. Віддаючи належне її документалізові (неоціненний документ епохи), погляньмо на ці розсіпані в рукописних збірниках, листах, у газетних публікаціях тексти як на продукт творчості тих верств українського народу, де фольклорна традиція відносно добре збереглася, або, принаймні, не сприймається як щось чуже. І тоді форма, художні засоби такої лірики не видаватимуться неоригінальними, чи, більше того, банальними.

Активно використовуючи засоби народнопісенної традиції, заробітчанин найчастіше звертається до жанрів, які популярні у наш час, зокрема любовної лірики. Подекуди автори переспівують відомі твори, як от літературного походження “Рушив поїзд”, де замість

поїзда в далеку дорогу вирушає один із символів заробітчманської долі — мікроавтобус:

Рушив бус у далеку дорогу,
Колихнувся й легенько помчав.
У вікно я ще раз подивився
На всіх тих, кого вірно кохав.
Ти сумна біля буса стояла,
Вітер пасмом твоїм колихав,
На очах в доні сльози тремтіли,
А синок тільки важко зітхав...⁸

Специфіка заробітчманського життя (розділеність закоханих, сімей великими відстанями) сприяє неабиякій популярності віршованих “послань” — листів в Україну. Їх адресати — “солом’яні” вдівці та вдови — залишені чоловіки й дружини, старі батьки, фактично осиротілі діти. Один із провідних мотивів — виправдовування перед членами родини за вимушену розлуку, наведення аргументів на її користь, та водночас і висловлювання сумнівів у доцільності такої жертви в ім’я добробуту. Настрої глибокої туги, приреченості на розставання з найдорожчими, рідним краєм, плач за тим, що удома, до певної міри споріднюють такого типу заробітчманську лірику з уснопоетичною творчістю, яка складалася в неволі та про неволю (невільничі думи, лірика політичних в’язнів ХХ століття). Не виключено, що саме із генетичного зв’язку творчості сучасних “рабів Європи”⁹ із кількасотлітньою пісенною традицією “плачів невольників” постають твори, поетика, а навіть і композиція яких так міцно закорінена у фольклорі. Скажімо, у заробітчманських посланнях, що мимоволі спонукають до проведення паралелей із думами, складеними в “бусурманській” неволі, надбудуємо притаманні українському епосові кінцівки-молитви — з проханням до Бога щасливо повернутися у рідний край, подолати біду:

Бо хто нам допоможе у нашому горі,
Коли Україна в тяженькій неволі,
Вампіри із неї всю кров випивають,
А нас на чужину гірку виганяють.
Всі разом ми будемо Бога благати,
Щоб швидше вампірів поміг подолати¹⁰.

Проте саме ця форма — послання — служить авторові-заробітчманину не лише для вилиття своїх жалів і смутку. Саме тут, у віршованих листах, бачимо вияв моральної міцності народу, його відпорності на стрес. Цілковито

дусі сміхової культури українців створено тексти, де життя емігранта описується з іронічною дистанцією, з кепкуванням над самим собою, своїм оточенням. Авторка з Прикарпаття самоіронію заробітчманки зодягає у форму коломийкового вірша, надає своїй розповіді композиції співанки-хроніки:

Послухайте, люди добрі, хочу розказати,
Як я їхала в Італію гроші заробляти.
Назичила я долярів, в ліфчик защепила,
Поїхала я на фірму й якось ся впросила.
А ті кажуть:
Їдь в посольство візу відкривати.
Треба все сільське здоймити,
по-панськи ся вбрати.

Описавши свої прикрі пригоди в італійському “раю”, заробітчманка як і у вищенаведеному посланні благає про повернення додому:

Мати Божа, поможи вернутись до хати,
Буду десять раз на день землю цілувати.
Ой замовлю я кур’єра, їду в рідну хату
І там буду, як Бог велить, якось біду пхати¹¹.

Хрестоматійний сюжет — колективне писання листа запорізькими козаками турецькому султанові — спадає на думку відразу після ознайомлення з текстом заробітчманського “Послання президентові Кучми”, підписаного вісімнадцятьма емігрантами в італійському Больцано. Приводом до обурення цієї громади, що вилилось у формі коломийкового послання “старим пережиткам”, які “ще досі при владі”, було зневажливе висловлювання нині вже экс-президента про українських жінок-заробітчманок:

Ти сказав, що виїжджають лиш усі повії.
Пошли трохи свою жінку, нехай ся розвіє.
Відправ її в Італію, хай в добрі не чахне,
Нехай вона понюхає, чим тут доляр пахне!¹²

Заробітчманська жіноча поезія породила зусстрічну хвилю — сумно-іронічне чоловіче римування. “Лист на чужину”, знову ж таки написаний коломийковим розміром, позичений автором статті з редакційної пошти “Тернопільської газети” (надісланий із міста Збараж):

Ти живеш на чужині, гроші заробляєш.
Дуже тяжко тут мені у рідному краї.
Я міркую, як звести тут кінці з кінцями,
Як ті засоби знайти набираюсь тями.
Скільки суп отой не грій — їсти хочуть діти,

Починає вже і мій шунок буркотіти.
З дому кіт кудись пропав, квіти повсихали;
Когута давно продав, кури поздихали...

“Вже давно моя душа не сприймає болю, написав цього вірша Ковтун Анатолій”, — закінчує зовсім у фольклорному стилі — притаманною співанкам-хронікам сфрагіадою автор “Листа”.

Природно, що тема заробітчанаства стає предметом до рефлексії й у фольклорних новотворах, що виникають і в самій Україні. У вересні 2002 року на краківському Ринку, поряд із відомим Мар’яцьким костелом, автор цієї розвідки звернув увагу на те, як гурт перехожих прислухався до слів виконуваної мандрівним бандуристом Остапом Кіндрачуком (1937 р. н., мешканець Ялти) — співанки про “славних українців”, що подалися світами в пошуках заробітку. Сивочубий козак із Криму виконував “думу” з особливим натхненням. Мандруючи зі своїм інструментом польськими містами, зустрічаючись із крянами-заробітчанами, він мав нагоду перейнятися відповідним настроєм:

Наші фабрики й заводи майже не працюють,
А славнії українці по світі мандрують.
Їде Хима аж до Рима панам ноги мити,
Бо на рідній Україні не мож заробити.
А Марина у Мадриді вже живе з іспанцем,
Каже мужу: “Прости, Грицю, бо маю коханця!”
Роз’їхалися селяни “бакси” заробляти,
Поля ньєнки-України нікому орати.
Пробудіться, українці, беріть владу в руки,
Не ждїть добра від “гаранта”, матимете муки!

Цю пісню записано чотири роки тому. До помаранчевої осені, коли стихія карнавалу, народного сміху змела “гаранта”, був ще добрячий шмат часу... Саме сміх — над причинами власних нещастя, над самим собою — у заробітчанаській творчості долає настрої безнадії. Анекдоти, бувальщини, пересипані міжмовними омонімами каламбури на тему емігрантських буднів — доказ того, що і в екстремальних умовах, часто залишені рідною державою напризволяще, українці в своїй основі — народ духовно міцний. Слабкий сміятися крізь сльози не вміє...

Гумор українських заробітчана в Італії
(добірка з публікацій
у християнському часописі українців в Італії
“До світла”, 2001–2005)

Гітлер капут!

Жінка, якій без знання мови “пощастило” з першого дня знайти роботу, недовго втішалася везучістю: через кілька днів сеньйора, яку вона доглядала, померла.

Українка телефонує до дітей, щоб повідомити сумну звістку і ніяк не може по-італійськи пояснити, що сталося. Словесна плутанина, стогін, гіркий плач — нічого не допомагає в поясненні. Врешті-решт жінка в розпачі кричить у трубку:

— Гітлер капут!
Її моментально розуміють.

* * *

Їде українка на свою першу роботу у машині з господарем. Італійці — народ балакучий. Не можуть довго мовчати. Італійка, побачивши сумні очі українки, намагається її якось потішити:

— Доро rosso ragaje di piu! (Згодом зможу платити більше)

Перших слів та не зрозуміла, а от “di piu” викликало асоціацію цілком конкретну.

— Ой, що ж зі мною буде, ще не бачила, що вмію робити, а вже каже “доб’ю”.

* * *

Один з італійських залицяльників:

— Я тебе люблю як піцу!

— А ти мені огидний як піца, — відказує українка.

* * *

Українка вимагає у своїх господарів належних їй виплат. Скупий італієць, не бажаючи виплачувати, погрожує їй, що здасть хатню працівницю поліції і та посадить жінку в тюрму.

— Та гіршої тюрми, як у твоїй хаті, немає, — обурено огризається українка.

* * *

У 88-річної італійки Кароліни з її старечим склерозом постійно щось пропадає. Наприклад, заповіт тата на гроші, яких уже давно у банку немає. А цього разу пропали ключі від двинтаря. Не скоро помре.

Невигадані історії

Пробула я рік “там де вовки виють” та й захотілося пожити в столиці. Братова знайшла “фісу” і попередила:

— На “аппунтаменто” підеш сама. Метро “В”, зупинка “Піраміде”, чрний “Мерседес”, приїде син тієї бабки. Чекай, він має твою фотокартку, впізнає. І зразу домовся про платню, бо дуже скупий.

— Приїхала, роздивляюсь. Є чорна машина і водій, чорний, як огарок, усміхається та рукою розмахує, кличе. Сіла я в машину, він — руку на коліно і питає:

— Скільки хочеш?

— 700 євро, — кажу, — бо я вмю все робити.

У нього очі на лоба полізли — розумію, щось не те. Раптом бачу: біжить інший чоловік з фотокарткою. Пересіла я в його, також чорну, машину, домовились про роботу. Він мені й пояснив:

— На цьому місці італійські “мисливці” на наших “веселих” жіночок полюють.

Може б, і забула про свою пригоду, та якась “добра душа” те бачила, то тепер все село знає, за чим я до Риму приїхала, чим і як заробляю.

* * *

Моя господиня давно “форі теста”, але добра — всіх шкодує, всім хоче допомогти. Яюсь чую — кричить, свариться з кимось.

— Що сталось? — питаю.

— Хіба не бачиш — злодіїв повна квартира! Викликай поліцію!

Вона часто когось “бачить”, то й кажу спокійно:

— Так, приходили злодії, але нічого не знайшли в нашій бідній хаті, то й пішли. Не бійся, більше не прийдуть.

Зовсім-зовсім нічого не знайшли?

— Нічого.

— “Коме ді діспяче пер лоро” (як мені їх шкода), — промовила сумовито бабця.

Зібрала Віра Заніна

* * *

Баранячий досвід

Нелегко чоловікові знайти роботу в Італії. Довго не траплялось нічого, аж тут запропонували в пастухи найнятись. Але, кажуть, все мусиш робити — доглядати, доїти, при окоті

допомагати, стригти, різати і т. д. За все життя такого не робив, та нікуди діватись — найнявся. День сьак-так пропастушив, пригнали ввечері доїти. “Практики” нема, а “теорію” ніби знаю. Подоїв одну, другу, за третю взявся. Якась не така, як ті перші, і блее, ніби її різуть, але дою.

Аж тут біжить господар — щось горланить сердито та руками розмахує. Відібрав у мене ту вівцю, кричить і показує то на голову, то, вибачайте, на інше місце. Хто б міг додуматись, що в них і барани безрогі. Позбувся я роботи. Злякалися, мабуть, що перепсую їм баранів, залишу отару без приплоду.

Іван Матвієнко, Вітербо

* * *

У львівській маршрутці

Під вечір у напівпорожній міській маршрутці сидить мама з п’ятирічною дівчинкою, яка надокучливо просить:

— Мамо, купи морозиво!

— Нема грошей!

Це повторюється декілька разів, тоді тиша, роздумування і на повний голос дитина погрожує:

— Чекай, чекай, як тато з Іспанії приїде, я йому все розкажу, як ти з вуйком Василем...

Пасажири завмерли, а мама, почервонівши відразу вийшла з буса. І в той же час до маршрутки входить молодий тато із сином, трохи молодшим за попереднє дівча. Сідають на те саме місце. Рушає бус, а чотирирічний хлопчик:

— Тату, купи морозиво...

— Маршрутка вибухає сміхом, а водій до незнайомого батька:

— Пане, ви часом не вуйко Василь?

* * *

Фразеологічний словничок заробітчанина
Братські школи — школа новоприбулих.
Берегиня — робота на день-ніч.
Вільна птаха — вихідний день.
Всевидяче око — лежача хвора.
Вільному воля — знову без роботи.
Говорила-балакала — перший місяць роботи.
Доки сонце зійде, роса очі виїсть — борг в Україні.

За сімома печатями — зібрана сума в Україні.
Зранку до ночі — традиційна страва італійців.

Зі свічкою не знайти — червоний буряк.
 Манна небесна — пошта з України.
 Обіцяного три роки ждуть — легалізація
 іноземців.
 Очевидне-неймовірне — день без макаронів.
 Ой під вишнею, під черешнею — традицій-
 на пара: італієць-українка.
 Пуп землі — консульство України.
 П'яте колесо до воза — диплом про освіту.
 Праця створила людину — професор у пар-
 нику.

¹ До Світла. Християнський часопис українців у Італії. — Рим, 2001. — Листопад; Рим, 2005. — Липень. — № 1–40.

² Світло на чужих стежках. Антологія творчості заробітчанин. — Рим, 2005. — Т. 1.

³ “Гавдеамус! По-емігрантськи”. Антологія творчості заробітчанин. — Рим, 2005. — Т. 2.

⁴ Поточняк В. Слово до читача // Світло на чужих стежках. — С. 3.

⁵ <http://te-ga.com/index.php?story=82>

⁶ Пор.: Повстанські коляди. Пісні зібрані в Західному Поділлі / Упор. Р. Крамар. — Тернопіль, 1995.

⁷ Стан сучасної української еміграції в Італії. Результати соціологічного дослідження // До світла. — 2003. — № 8. — С. 13–17.

⁸ Губенко М. Рушив бус у далеку дорогу // Світло на чужих стежках. — С. 115.

⁹ Пилипів Б. Слово від упорядників // Там само. — С. 7.

¹⁰ Ясна Н. Ти, донечко, пишеш, як я живу... // Там само. — С. 89.

¹¹ Яцків Л. Подорож туристки // До світла. — 2003. — № 6. — С. 50.

¹² Послання президентіві Кучмі // До світла. — 2003. — № 1. — С. 37.

The topicality of the research is caused by the lack of study of creative activities of the Ukrainians who are hunting for a job abroad. Prose, poetry, small genres are not the object of the thorough research yet. At the same time folkloristic processes flow lively among this group of people. This thought is proved by author's own fieldwork. Dramatic peculiarities of migrants' creativity (homesickness, loneliness, nostalgia) help laborers to bear their lives. Some of the bright examples of migrant folklore (poems, jokes, and a vocabulary) are given in the article as well.